

על אלילות ומאגיה

פרשתנו מתחילה בהתייחסות לשמות הא-להים, אך עד מהרה עוברת לתיאור המכות. מה משמעותן של מכות אלו? כדי להבין זאת עלינו לחזור לחזון 'ברית בין הבתרים' (בראשית טו), בו שמקיף אברהם על עתיד בניו: "כִּי גַר יִהְיֶה זֶרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, וְעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם..." הבנים ישתחררו "וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִכִּי". המכות הם חלק בדין צדק זה. הקב"ה "מסביר" זאת לפרעה על ידי משה נאמן ביתו: "בְּנֵי בְכֹרֵי יִשְׂרָאֵל! וְאָמַר אֵלֶיךָ שְׁלַח אֶת בְּנֵי... וְתִמָּאֵן לְשַׁלְּחוֹ הַנֶּה אֲנֹכִי הֹרֵג אֶת בְּנֶךָ בְּכֶרֶךְ". גם טביעת המצריים בים סוף, משקפת את פשעם הנורא: "כָּל הַבֶּן הַיְּלֹוד הַיֶּאֱרָה תִּשְׁלִיכֶהוּ".

אמנם כן, אלא שהפסוקים מראים שיש במכות יסוד נוסף, המאבק נגד האלילות: "בַּעֲבוּר תִּדַּע כִּי אֲנִי כְּמֹנִי בְּכָל הָאֶרֶץ" (שמות ט, יד). בניסוח זה נחשף אחד ממוקדי המהפכה המקראית. מהפכה זאת אינה מספרית גרידא, מעין מעבר מאריסטוקרטיה של רבים למונרכיה אבסולוטית, מלכותו של יחיד. מהפיכה זאת יסודית יותר. מה שמשותף לכל גווני האלילות הקדומה היא הקביעה לפיה האלים נמצאים בתוך הקוסמוס והטבע, ומתוך כך נתונים למרות החוקים, המזל והגורל הפועלים בו. כדי לחוש את עולמם מבקש אני מכם להיזכר ביצירתו הנשכחת של ג'ק לונדון (1876-1916). כמה מכתביו מסופרים על ידי כלבים, המכנים את בני האדם 'אלים'. זאת היא, לדעתי, מקבילה מופלאה לפרספקטיבה של המאמין האלילי. כשאני – הכלב – מתפלסף על האדם, אני מרגיש שאף כי לו עוצמה אדירה רבה משלי, עוצמה זו מוגבלת בצורות שונות. האדם - 'אלי' הכלבים אינו כל-יכול. אני מסוגל להתחנף לו, להתחמק ממנו וגם לנשוך אותו, אף אם זה יעלה לי ביוקר. מנקודת מבט מעין זו הסתכלה האלילות על האלים. גם האלים, רבי היכולת, נשלטים על ידי חוקיות מוזרה, בחלקה הגדול שרירותית ובלתי מובנת, השולטת בקוסמוס בחוטים בלתי נראים כאילו הוא תיאטרון בובות. עובד האלילים יכול להתחנף לאלים, ואם חרטומיו יצליחו למשוך בחוטים הנכונים, הם יוכלו לפעול עליהם. כאן נעוצים שורשי המאגיה. רעיונות אלו פותחו ביצירתו של יחזקאל קויפמן. בהבנת שורשם קדם לו יחזקאל אחר, יחזקאל הרמן כהן, שלימד שזאת הייתה גם עמדתו של הרמב"ם אותה הוא פיתח במלוא משמעותה הפילוסופית. אליבא דהרמב"ם כאן נעוץ אחד מרבדי הצהרתנו: "ה' אחד". לא רק אחדות, כלומר אחד – ולא שניים, אלא גם ייחוד, כלומר הקביעה שהקב"ה שונה לחלוטין מכל ישות בקוסמוס: "כִּי אֲנִי כְּמֹנִי בְּכָל הָאֶרֶץ".

האם היהדות טהורה ממאגיה, או שמא גם היא נכשלה בה? כדי לענות על שאלה זאת אנו חייבים להבחין את הממדים השונים של מושג רב-משמעי זה. על כל פנים נדמה לי שמן הראוי להביא קטע שכתב בפירושו לפרשתנו חכם שרק לעתים נדירות הוא מצוטט, רבי אברהם בנו

של הרמב"ם. פירושו לבראשית ושמות יצא לאור בתשי"ח, על ידי סלימאן דוד ששון, ותורגם מערבית לעברית ע"י אפרים ויזנברג, ממנו אצטט תוך תיקונים קלים. אחרי שהוא מפרש את הפסוקים המתייחסים לשמות הא-להים, "השמות הנכבדים", מוסיף רבי אברהם מספר הערות. שתיים מהן מעניינות אותנו כאן: "אינני חושב שנעלם מבעל שכל שלם... ההבדל [הקיים] בין מי ששומע שם משמות ה' הנכבדים או מבטא אותו מבלי שישגי משמעותו והוראתו לבין מי שמשגי משמעות אותו השם והוראתו". אחרת תהיה "קריאת תינוק בבית הספר" בשמות הקודש, "כעין ידיעת נביא". בכך נעוצה טעותם של "המתפארים בסגולות הביטוי בשמות". פעולה זאת, היונקת לא מהתבונה אלא מהדמיון והפנטזיה, חסרת ערך ובעצם אף מזיקה: "לא אצטרך לבאר למבין... שהמדומה בדמיון בהוראת השם הנכבד בחילוף האמת, אין לו תועלת מעשית במציאות". אולם, הוא מוסיף הערה מופלאה בהעזתה: "אבל מה שאצטרך לבאר הוא, שגם היודע סודו של השם... כהשגת הנביאים, לא תועיל לו הזכרתו והשבועה בו לשנות את הטבע אם לא שזה יהיה ברצון הנקרא בו [בשם הזה]", כלומר ברצונו של הקב"ה, "והראיה הנצחת על זה... שמשה ע"ה אמר (במדבר יא, יג) מֵאִין לִי בָּשָׂר לָתֵת לְכָל הָעָם הַזֶּה... ואין ספק שהוא היה יודע את השם הנכבד. זו ראייה שמעשה נסים שלו ע"ה לא היו בהזכרת השם ובסגולת הביטוי בו ובידיעתו את סודו... אלא ברצונו יתעלה. ואם כך הוא בנוגע לנפלאות משה ע"ה קל וחומר לנפלאות זולתו". אמנם כן, ניתן לחסות בצל המקובלים "המעשיים", אך דבריו ראויים להישמע גם היום.